

kerken in de brugse poldervlakte

De vlakte zonder eind is doorsneden met rijen hoge popels. In 't voor- en najaar tekenen ze gouden schermen, met daartussenin molens en torens. De laatste windmolens, die wanhopig de wieken slaan, als wisten ze dat ze ten dode zijn opgeschreven. Kerktorens en massale kerkrompen, die zich rustig koesteren in de zon — als waren ze eeuwig, zoals de waarden waarvan ze het symbool zijn. Naar die Westvlaamse polderkerken, meer bepaald naar deze van de brugse vlakte, gaat de pelgrimstocht.

Ik wil geen Baedeker spelen; daarvoor kregen we Deel I van de Gids voor Benelux van de VAB. Ook niet geleerde wetenschap verkopen; over onze kerkelijke architectuur bezitten we een uitgebreide literatuur, die ge kunt vinden in de recente studie van dr. Luc. Devlieghe, 'De opkomst van de kerkelijke gotische bouwkunst in West-Vlaanderen' (1954=56). Overigens ik moet een bijdrage schrijven, niet een boek; enkele hoofdgedachten onderlijnen; en dit betrachten: dat de schets ook voor een niet-specialist genietbaar blijft.

Het zal hier gaan over romaanse en gotische kerken. Wanneer het rijk van de gotiek ten einde loopt, is de gulden eeuw voor de poldervlakte reeds lang voorbij, en worden er geen kerken meer gebouwd. Een uitzondering voor Lapscheure, waarvan het fraaie kerkje (1650) wel een bezoek waard is, meest nog om zijn rocaille meubilair; maar dat een vereenzaamd geval is. In de late jaren 1700 werden nog een paar kerkjes gebouwd te Sint-Pieters-op-de-dijk en te Vlissegem, waar de bisschop van Doornik tiendeheffer was. Sint-Pieters stond opgebouwd in 1786, naar de plannen van C. J. Bouaert, 'arpenteur juré et architecte à Bruges'; maar is sedert zo sterk uitgebreid en veranderd — niet verbeterd — dat we niet eens juist kunnen raden wat het oorspronkelijk geweest is. Te Vlissegem stond het kerkje pas klaar tegen de Revolutie; het werd eerst gebenediceerd in 1803. Het is een stemmig interieur, met nog enkele fraaie meubels van de brugse beeldhouwer Dalsy, uit de voorgaande kerk herkomstig. Er is niets eigens meer aan: in de late jaren 1700, was een soort konventioneel en koud academisme in de mode. Het eigenstreekse is allang verloren gegaan; en we zoeken juist de lokale kleur.

Op enkele bijzonderheden wil ik de aandacht vestigen. Ten eerste is dat onze poldervlakte een zeer jonge aarde is. Dat hebben de geleerden pas in onze dagen ont-

dekt, en hiermede is de geschiedenis van Brugge en zijn ommeland, waartoe de poldervlakte behoort, moeten herschreven worden. Het Brugge van de jaren 600, waar Sint-Elooi het kerkje timmerde waarvan onze voorvaderen het duizendjarig jubilee vierden, is een legendarisch Brugge, dat nog in zompen en kreken verzonken lag. Eerst na 't jaar duizend begint de gouden eeuw voor de jonge handelstad, en wordt de poldervlakte in die welvaart betrokken. Dat moest een schone dag worden, maar een korte dag: de laat-gotiek tekent het avondrood.

Een andere bijzonderheid: dat polderland, zoals de stad waarvan het de aureool tekent, is heel spoedig het 'welig huis' geworden, waar welstand heerst en rijkdom wordt opgehoopt; maar welstand en rijkdom zijn iets anders dan verfijndheid en beschaving. Soms moet er een hele tijd over gaan, eer de rijkgeworden man van parvenu tot aristocraat evolueert. In de kronologische orde komt het artistieke Vlaanderen een volle eeuw en meer na het welige Vlaanderen. En dat is nog waar voor de architectuur.

Op dat speciaal gebied zijn wij, als jong volk, lange tijd tributair gebleven van onze vroeger ontwikkelde zuiderburen. Nu valt, van de vroegste tijden af, een dubbele verschillende invloed te onderkennen, die ons huidige West-Vlaanderen bestrijkt. Er is eerst het Westland, de IJzerkom, die kerkelijk onder Terwaan ressorteert, en over Terwaan naar Normandië is georiënteerd. En er is het overige West-Vlaanderen, dat van de bischopsstad Doornik afhangt, en dat ik, om lange omschrijvingen te vermijden, Doorniks-Vlaanderen zou willen heten. Katedraalsteden zijn steeds bedrijvige bouwloodsen geweest, die school vormen. In onze poldervlakte kruisen de invloeden van Doornik en Terwaan, die echter tot in de dertiende eeuw lokale bouwscholen zijn geweest en ietwat afzijdig bleven van de klassieke exponent, de Franse katedraalbouw. Hiermede misten ze vleugelslag en opgang. Dat is vooral waar voor Doornik, dat tot 1245, het jaar dat het katedraal-koor wordt gebouwd en de Doornikse meesters van den werke op schitterende wijze de achterstand inhalen, een in zeker opzicht achterlijke bouwschool bezat. We moeten maar even bedenken dat de grootste doornikse romaanse kerken geen gemetselde overkluizing kregen. Nu valt het niet te loochenen dat juist de gewelfbouw het element is, waaruit de hele middeleeuwse architectuur — het romaans en de gotiek — is geboren en

ontwikkeld; juist het gewelf heeft de hele onderbouw gewijzigd, de scheiding ingeluid tussen functionele elementen, die krachtig geformuleerd worden, en louter afsluitende wanden. Van de inerte massa is haast een levend organisme gemaakt, vol speelsheid en beweegbaarheid. Wat er in West-Vlaanderen aan romaanse gebouwen is tot stand gekomen, is zeer primitief: er is geen gewelfbouw; men heeft de lastige oplossing vermeden. Maar daarmee is ook uitgebleven de ontwikkeling en vooruitgang, die enkel door het eerlijk aanpakken van technische moeilijkheden wordt bereikt.

Het wegblijven van de gewelven heeft o. m. meegebracht dat het hoogkoor bij voorkeur rechtlijnig wordt afgesloten. Een halfronde of veelzijdige koornis vraagt immers een gemetselde overkluizing. Het zal eerst in de periode zijn wanneer de houten tonnen de vlakke zoldering zijn komen vervangen, dat de veelzijdige koornis in de gunst komt. Een ander gevolg van het gemis aan gewelven is: dat de traditionele middentoren door een gevel- of westtoren, althans in de grote kerken, wordt vervangen. In de romaanse overkluide kerken is de viering het nerveuze punt, waar drukking en tegendrukking het sterkst zijn. Het is nu een eigenschap van de romaanse kunst, die de vroeger vrijstaande toren in het kerkgebouw heeft betrokken, deze vieringstorens als een reusachtige gewelfsleutel op het nerveuze punt te zetten. Onze primitieve romaanse meesters hebben wel de traditionele vieringstoren op hun kleine dorpskerkjes behouden; maar ze durfden het niet aan de zware torenmassa op de weinig konstruktieve onderbouw van hun grote kerken te stellen.

West-Vlaanderen is zeer arm aan bouw materiaal: men vindt er het veldsteen en het ijzersteen, dat zich zeer moeilijk tot regelmatige blokken laat verkappen. Men gebruikt het voor het gewone muurwerk, terwijl men voor konstruktieve elementen, waterlijsten en friezen, importsteen verkiest. In de Westhoek is dat importsteen Frans witsteen; in Doorniks-Vlaanderen is het het doorniks kalksteen, dat bekapt en bewerkt langs de Schelde en bijrivieren wordt ingevoerd. In de poldervlakte, die een jonge aarde is, wordt geen bouw materiaal gevonden en is alles importsteen. Voor het gewone muurwerk gebruikt men veldsteen, tufsteen en ook al doornikssteen; voor konstruktieve delen en sierdelen het doornikssteen. Eerst met de dertiende eeuw komt het lokale bouw materiaal — het baksteen — in gebruik. Maar dan heeft het romaans uitgediend en is de gotiek in aantocht. We hebben echter al genoeg theorie op zak om onze speurtocht te beginnen.

I. ROMAANSE KERKEN

De vroegste kerken in de poldervlakte zijn romaans. Houten kerkjes zijn er wel geweest; wat ervan overblijft zit diep in de grond. Ook van de gemetselde kerken

hebben we niet veel meer dan funderingen en fragmenten. Genoeg om een beeld te schetsen van een grote en een kleine kerk.

Een grote. We weten stellig dat er in de polder twee geweest zijn: Oostkerke, waarvan de oostelijke plattegrond door recente studies is bekend; en Dudzele, waar een torenstomp nog recht staat. Het zijn twee zeer oude moeder-parochies, maar dat geeft ons geen verklaring voor de buitengewone afmetingen van het gebouw. De vlakte was zeer dun bevolkt, en waar het bevolkingscijfer stijgt, worden filiaalkerken gesticht. Deze uitzonderlijke afmetingen zijn eerder in verhouding met de welstand en rijkdom van de bevolking. Oostkerke en Dudzele hebben beide een monumentale vierkante westtoren gehad. We weten reeds waarom: onze kerkbouwers waren, technisch nog te zwak onderlegd om de zware torenmassa op die wijduitstaande langsmuren of moerpijlers te durven zetten. Zelfs later, in de gotische periode, wanneer ze het wel zouden kunnen, willen ze niet. Ze houden zich aan de gemakkelijke traditionele oplossing.

Maar we staan te filosoferen aan de voet van de westtoren te Dudzele. Slechts een ruïne; en nog niet van de eigenlijke toren, maar van een zijvleugel. Want deze westtoren, zoals die van de Sint-Pieter te Ieper, was een soort westbouw, met middenkern en schermvleugels, die er een imposante verschijning van maken. In de jaren 1600-1700 heeft men op die vleugel een leuk klokkenhuis geïnstalleerd. Met de Geuzentijd was alles tot ruïne geworden; maar aan onze vleugelstomp zijn nog enkele stukken muur blijven hangen, die ons de opstand van de verdwenen kerk laten raden. Zo is er een flink stuk van de zuidelijke langsmuur gebleven, met een fragment van een bovenraam en de aanzet van een scheiboog. De kerk was dus gebouwd volgens de basiliekale opstand, brede middenbeuk, met eigen lichtverdieping; smalle zijwanden afgedekt met lessenaardaken. De rijke profilering van venster en boog, de resten van een sierlijke fries, zeggen klaar dat we hier voor een meer geëvolueerde kunst staan dan in de meeste kerken van Doorniks-Vlaanderen. Uit archiefteksten weten we dat het een kruiskerk was, en dat het koor oorspronkelijk zonder diepe zijkapellen was. De afmetingen zijn buitengewoon groot: het huidige koor werd gebouwd op de plaats van het voorgaande. De kerk, die in 1638 werd herbouwd, telde slechts drie travees. In 1871 werd ze naar het westen toe verlengd van twee travees, door Meester P. Buyck, die van de gelegenheid profiteerde om de ramen van 't oude gedeelte te verknoeien en gelijk te schakelen met de sierlijke(?) barokmodellen(?) die hij voor zijn uitbreiding had uitgedacht. En daarbij nog een prutserig gevel-torentje bouwde, dat volledig overbodig is — de klokken hangen nog in de oude toren — en de volle maat geeft van zijn talent. Tussen die twee torens, het spel-dingske van Meester Buyck en de romaanse stomp die

bij de mensen 'Reuzekasteel' heet, is er nog een hele afstand; en de romaanse kerk strekte van het huidige koor tot aan het 'Reuzekasteel'. Was dus een reuzekerk. Over de oostpartij te Dudzele zijn we karig ingelicht: er was een transept en een diep uitgebouwd koor. Misschien kunnen we dat een duidelijker gestalte geven met even te Oostkerke te gaan zien, waar dr. Luc Devlieghere van de hele oostpartij de fundamenteën heeft blootgelegd. Dat moest nog een reuzekerk zijn, daar het romaanse transept en koor op de oostkant van de bestaande kerk lagen, en aansloten bij een romaanse voorkerk die nagenoeg de afmetingen en dispositie had van het huidige gebouw. Het transept was breed uitgetekend en droeg op de oostzijde twee kleine halfronde kapellen. Het middenkoor daarentegen was rechtlijnig afgesloten. Dat verwijst weerom naar de overkluizing: op die kleine halfronduitgebouwde kapellen durfde men het wel aan een gewelf te slaan; over de brede middenbeuk scheen zoiets te gewaagd: men verkoos de gemakkelijkste oplossing, de rechte sluitwand, waartegen de vlakke houten zoldering kon doodlopen.

Vanzelfsprekend zijn er ook kleinere kerkjes gebouwd in de poldervlakte; een enkel is slechts fragmentarisch tot ons gekomen: Zuienkerke. Meer is niet bewaard dan de sterk verbouwde toren: wat ons toch toelaat te veronderstellen dat het verdwenen en verbouwde kerkje het klassieke schema volgde van de kleine landelijke romaanse kerk: een kruiskerk met een achtkante middentoren.

Waar die achtkante vieringstoren ons vandaan komt, blijkt wel een soort raadsel. In de algemene architectuur is hij wel goed bekend, maar in de twee lokale bouwscholen waarvan we tributair zijn, Doornik en Terwaan, komt hij weinig of niet voor; terwijl hij bij ons de klassieke formule wordt. Hij steunt op een rechthoekig grondplan, gaat boven de daken tot de achtkant over; ieder van de acht kanten is opengewerkt met de traditionele romaanse galmgaten: gekoppelde openingen, met een rondboog afgedekt en met een zuiltje als middensteun. Reeds in de middeleeuwen werd de hele kerk te Zuienkerke in gotische trant herbouwd. In de Geuzentijd verdween de benedenkerk, en hiermede is de oorspronkelijke middentoren tot geveltoren geworden. Een meer voorkomend geval, waarop we verder nog terugkeren.

Alles samengevat, in de romaanse periode vinden we grotere en kleine kerken, kruiskerken, met of zonder zijbeuken. Waar zijbeuken zijn volgt men het schema van de basiliekale opstand. Grote kerken krijgen een vierkante westtoren; kleine een achtkante middentoren.

II. GOTISCHE KERKEN

Op het Vlaamse platteland zal men in het eerste kwart van de dertiende eeuw, misschien nog langer, romaanse

kerkjes bouwen. Zelfs de Begijnhofkerk te Brugge, die rond 1245 werd gebouwd, heeft een noordelijke zijingang die nog volbloed romaans is. Men heeft soms gedacht dat het poortje een fragment was van een oudere kapel in de brugse burcht, kapel waarvan het beneficie naar de nieuwe begijnenkerk werd verlegd¹. In de steden had echter, met 't begin van de dertiende eeuw, een soort gotiek haar intrede gedaan. Ik zeg wel: een soort gotiek. Ik bedoel hier, voor 't noorden, de doornikse gotiek van vóór 1245, de tijd dat de bouw van het kathedraalkoor te Doornik inzet. Want in de dertiende eeuwse gotiek te Doornik hebben we een dubbele faze te onderscheiden, die in heel Vlaanderen en ook in onze poldervlakte haar neerslag krijgt. Er is eerst die primitieve gotiek die ik 'een soort gotiek' durfde heten. De echte gotiek komt uit de techniek, uit de gewelfbouw en de logische aangepaste onderbouw. In de primitieve doornikse gotiek werden geen gewelven geslagen en vinden we geen organisch opgevatte onderbouw. Er is wel een indeling in travees door de zuilen en scheibogen, maar deze indeling is niet meer aangeduid op de bovenmuren. We hebben eerder een gotisch decor dan een gotische konstruktie. Het is de lokale bouwschool, die in haar besloten kringetje is blijven vegeteren.

In de loop van de dertiende eeuw zijn de meeste lokale bouwloodsen van het westen in direkte voeling gekomen met de klassieke Franse gotiek, de katedraalbouw, die een soort stenen perfectie is: perfectie van de techniek, door de steeds beter berekende konstruktie, die de scheiding tussen functionele elementen en neutrale afscheidswand verder doorvoert. En ertoe gekomen is die afscheidswanden haast volledig op te lossen in ramen, en het eigenlijke gebouw te reduceren tot een skelet. De klassieke Franse gotiek is het 'Algemeen Beschaafd' van de bouwtechniek geworden. De meeste lokale bouwscholen zijn, voor een tijd, op dat Algemeen Beschaafd afgestemd geweest. Het kontakt werkt bevruchtigend; het is van korte duur. Zij die dat Algemeen Beschaafd hadden gesproken zijn, naderhand, tot het eigen dialect teruggekeerd. Hun dialect was door de benadering met het klassieke fijner geworden en veredeld.

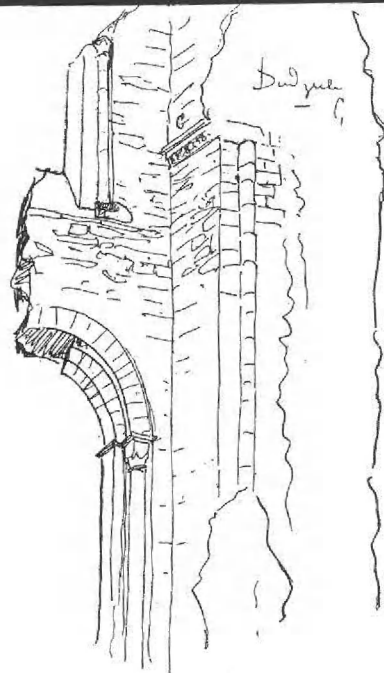
In de poldervlakte zullen we de opeenvolgende perioden van deze ontwikkeling kunnen nagaan: er is een periode van decoratieve gotiek; er is een poging om konstruktieve gotiek te bouwen; en eindelijk schijnt men het pogen op te geven, om te berusten in een minder ontwikkelde, maar meer autochtone bouwkunst.

We zijn dus rond 't jaar 1200. Er is reeds een soort primitieve gotiek te Doornik ontstaan. Bij de stad zijn rijke groeven waar het doorniks kalksteen wordt ver-

¹ Duclos, Bruges: „La petite porte, au bas-côté septentrional... pourrait bien être amenée ici, lors du transfert des décombres de la chapelle des châtelains...“ blz. 501.

Lapscheure. Kerk (1650), van uit 't westen gezien. De vierkante toren, die met zijn boogfries nog ietwat gotisch aandoet, staat achter het koor, formule die eerst met de renaissance ingang kreeg; de drie beuken schuilen onder een dak.

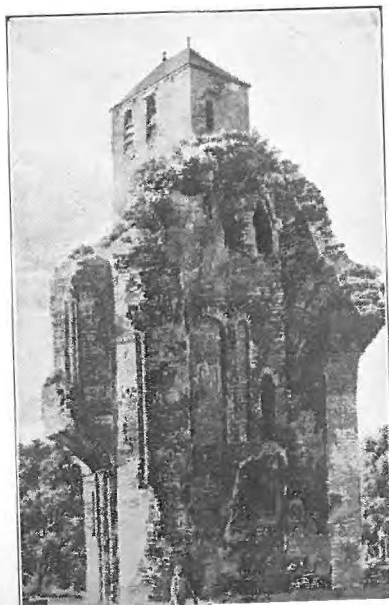

Dudzele.

Torenruïne, met de aanzet van de zuidelijke langsmuur (profilering van vensters en scheiboog; fries op de binnenzijde van de torenwand).

Zuikerkerke.

Achterkant romaanse middentoren die, door het slopen van de benedenkerk, geveltoren geworden is.

Dudzele.
Torenruïne.
Schets door Vermote (1818).

werkt tot regelmatige blokken, tot kapitelen en basementen, schachten van kleine zuiltjes en trommels van grote zuilen, waterlijsten, versierde friezen, ja tot grafzerken en doopvonten. Men werkt voor het export: het bewerkte steen wordt verzonden langs de waterwegen, Schelde en bijrivieren, over heel Vlaanderen. Ja, ook verder: doornikse vonten zijn teruggevonden in Engeland en Skandinavië; maar Vlaanderen blijft het grote afzetgebied. En de Schelde de grote weg.

Het vervoer blijft het moeilijke vraagstuk. Langs Leie en Schelde worden de kerkjes gebouwd dicht bij de wateroever, soms op de uiterste kant van de parochiale omschrijving. Het zal ook zijn om het vervoer te vergemakkelijken dat het steen in de groeven zelf wordt bekapt. Wat anderzijds ook meebrengt dat het bewerkte materiaal naar eenzelfde herkomst duidelijk verwijst. En nog dat de steenbewerking, van de louter ambachtelijke tot de artistieke, in Vlaanderen niet wordt beoefend. Voor het gewone muurwerk wordt of doorniks steen of het plaatstelijk veldsteen gebruikt. Terwijl van in de vroege dertiende eeuw het lokale bouw materiaal, het baksteen verschijnt; eerst sporadisch, later algemeen gebruikt. In zover dat het welhaast ook voor de architectonische elementen en sierdelen het natuursteen zal verdringen. En de lokale architectuur een eigen cachet zal verlenen.

Deze primitieve gotiek heet bij ons soms doornikse stijl, wat verwijst naar de herkomst; of nog Scheldestijl, naar de waterweg langs waar hij Vlaanderen binnenkwam. Het vroegst bekende monument is de uiterste westpartij van Sint-Niklaas te Gent. Van het tweede kwart van de dertiende eeuw dateren een hele reeks monumenten: de Pamelkerk en de koorpartij van de Sint-Walburga te Oudenaarde; de benedenkerk in O. L. Vrouw te Brugge, in de Bavo te Aardenburg, te Damme en te Oostkerke; en eindelijk koor en transept te Lissewege. Met deze drie namen — Oostkerke, Lissewege, Damme — zijn we in de Poldervlakte terug. Nog in de vlakte, maar buiten de landsgrenzen, ligt de Bavo te Aardenburg. Ik had anders die kerk er wel bij willen nemen; omdat ze, na de verwoesting van de oorlog, gerestaureerd werd zoals we bij ons haast geen restauratie kennen. We hebben eigenlijk, op dat gebied, nog heel veel van onze noorderburen te leren. Een onhandig restaurateur die een en ander schelmstuk op zijn geweten heeft, zou ik liefst als 'zalige penitentie' zo 'n pelgrimage opleggen: dat begint vlak bij de grens, aan dat miniatuurkerkje van Sint-Anna-ter-Muiden; loopt over Sluis met zijn herstelde stadhuis, Aardenburg met zijn Bavo. Voor zwaardere vergripen kan men doorsteken tot Middelburg op Walcheren, met zijn dubbele abdijkerk en het hele abdijkompleks, waar goed opgevatte moderne uitbreidingen de oude kern op een harmonieuze wijze zijn komen aanvullen.

Maar we blijven in ons polderland. Bij die trits reuzekerken Oostkerke, Lissewege, Damme. Die, zoals de

grote kerken uit de romaanse periode, een vierkante westtoren hebben.

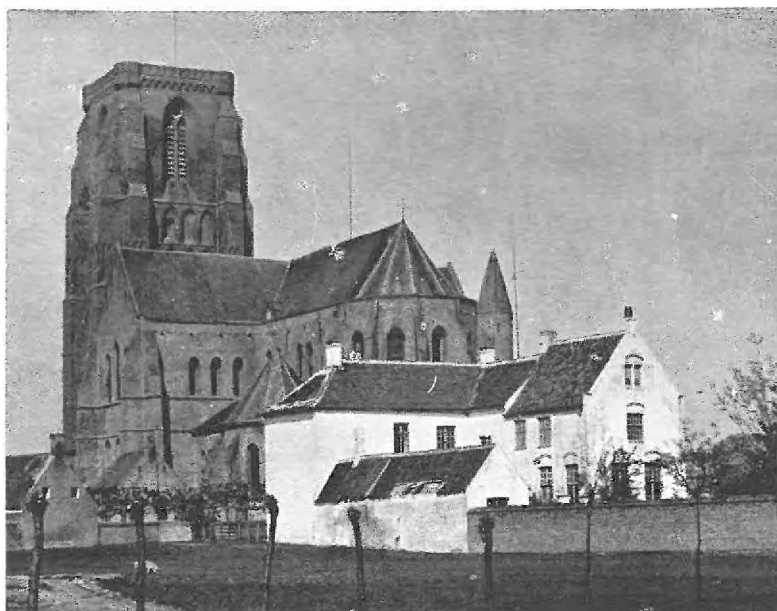
Van de dertiende eeuwse kerk te Oostkerke, die heel groot is geweest, was betrekkelijk weinig bewaard: slechts de zuidelijke zuilenreeks en de daarop steunende scheibogen, en de onderste geledingen van de toren. In de Geuzentijd verdwenen koor en transept en was het overige een ruïne geworden. Bij de herstelling, begin 1600, werd een nieuwe klokkenverdieping op de toren gezet; de benedenkerk verloor haar lichtverdieping en de beuken kwamen schuilen onder een enorm zadeldak, dat denken doet aan onze monumentale abdij-schuren. In 1944 werd de toren opgeblazen en werd de hele kerk tot een puinhoop herschapen. De herbouw is onberispelijk; maar van binnen kan men het oude Oostkerke niet meer terugvinden. Het was een zeer schilderachtig interieur en de charme kwam voor een groot part uit het somptueus meubilair. Natuurlijk was dat alles sterk gehavend van onder het steengruis gekomen; maar het kon hersteld. Bijna alles. De betrokken instanties zijn hier grotelijks fout. Men liet alles vergaan of wegslepen. Om de ronde zuilen in 't koor in de muurbekleding te betrekken, had men de schachten tot op zekere hoogte in fijn besneden kokers gesloten. Als de muren een keer geen oren hebben, wil ik u wel verklappen in welk kasteel ge die kokers als hoekkasten kunt terugvinden.

In kan nooit langs Oostkerke voorbijkomen zonder mij te ergeren aan de vele prutserige nieuwbouwtjes die 't schone gelaat van 't polderdorp in de laatste jaren zijn komen ontsieren. Men vraagt zich af waartoe onze schoonheidskommissies nog dienen. En die rijkbezoldigde Urbanisatiediensten. Dat is waar voor Oostkerke. En misschien nog meer voor Lissewege, waar het dorpsbeeld tot over korte jaren nog een droom was en waar er vreselijk werd geknoeid. Ook aan de monumentale kerk, de katedraal van het noorden, is veel geknoeid geworden. Lees daarover James Weale, in zijn *Bruges et ses environs* (uitg. 1884, bl. 241). Meester Buyck, 'architecte provincial', had de kerk onder handen genomen, en Meester Buyck wordt op z'n beurt door Weale onder handen genomen, en dat zijn twee pijnlijke operaties geweest. Weale neemt geen blad voor de mond; men moet echter toegeven dat die harde woorden harde waarheden bevatten. Jammer dat we geen Weale meer hebben, beslagen, objectief en kordaat. Hij zou, vrees ik, materie te over vinden om te spoken. En we zouden er anders mee gebaat zijn dan met de stereotiepe loftuizingen die voor artistieke kritiek doorgaan.

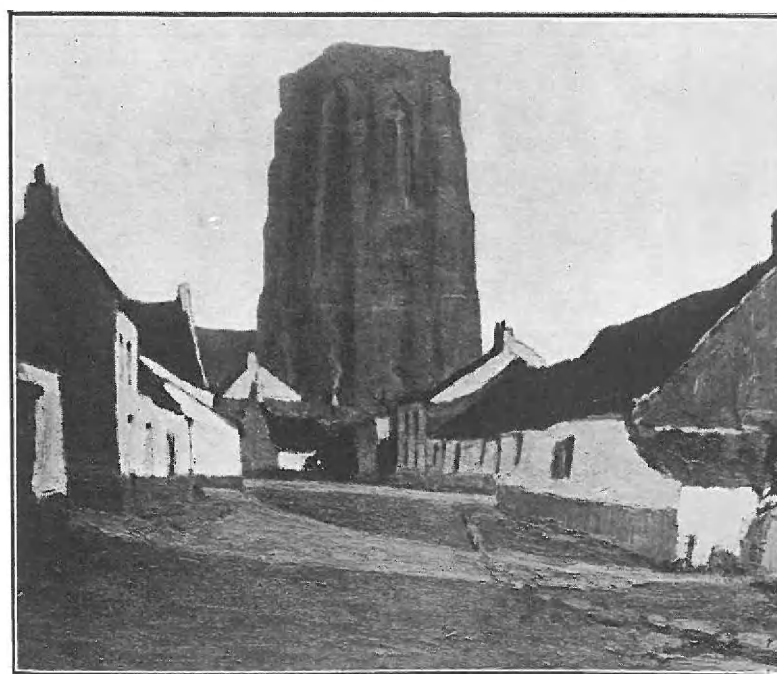
Lissewege is enig in zijn soort. Men kan er gemakkelijk twee bouwkampanjes ontdekken; maar ze liggen zo dicht bij elkaar — laat ons zeggen grosso modo vóór 1250 en vóór 1300 — dat aan de eenheid niet werd geschaad; het is als ware het gebouw in een geut tot stand gekomen. En het lijkt wel een soort mirakel dat die reusachtige kerk in de Geuzentijd niet werd verminkt, daar

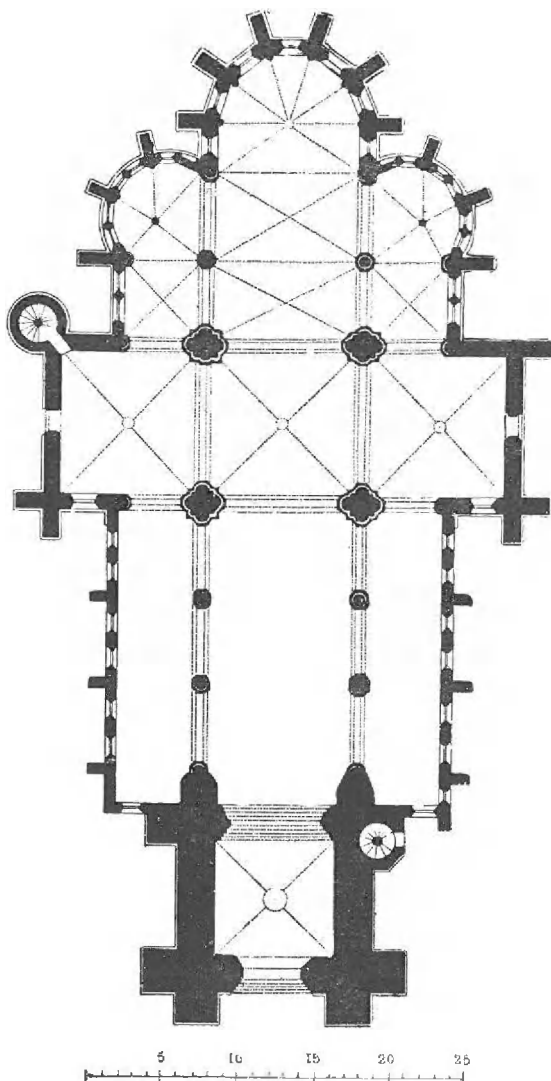
Oostkerke.
 Interieur vóór de verwoesting :
 zuidelijke langsmuur met
 dertieneeuwse zuilen en scheibogen.

Lissewege. Kerk uit het oosten gezien, met de (later
 uitgebreide) 'priesterage' gebouwd in 1638 door Jan Joyens.

Lissewege. Dorpsbeeld met toren (vroegere toestand).

Lissewege. Plattegrond van de kerk.

waar ook de minste kerkjes over 't algemeen tot de helft werden gereduceerd.

Het oudste stuk is de koorpartij en het transept. Van buiten gezien is dat een stoere baksteenbouw, zoals er in Vlaanderen geen tweede te vinden is. Hij lijkt erg primitief; maar als we nader toezien is hier een pogen tot ontvoogding te bespeuren die, bij ons, nergens zo kordaat ligt uitgesproken. De stijl verwijst naar die primitieve doornikse gotiek die we Scheldestijl hebben geheten, de stijl die meer decor is dan konstruktie; maar hier krijgen we toch een zeer zeldzaam geval van overwelling. De huidige gewelven in het hoogkoor zijn een herstelling, en hangen lager dan de oorspronkelijke; maar de bouw is met een overkluizing opgevat en uitgevoerd. Als we bedenken dat de Salvator te Brugge, waar de koorbouw zeker jonger is (omstreeks 1280),

met houten tonnen werd overkluisd, al werden toen luchtbogen gebouwd, die de drukking van de 'niet bestaande' gewelven moesten opvangen, dan eerst begrijpen we de uitzonderlijke betekenis van dat koor te Lissewege. De onderbouw is bij deze gewelfbouw aangepast. Buiten staan krachtige schoorpijlers op de hoeken van de apsis; de vensters staan in zeer diepe nissen en in de dikte van de muren is er, op deze hoogte, een omgang die in deze vensternissen uitmondt. Binnen is het konstruktieskelet goed geaksentueerd: er zijn fors geformuleerde schoorpartijen, en de afsluitwand is uitgehold: boven met een triforium, beneden met diepe blindnissen. Dit triforium is met rondbogen, die ietwat antikiserend aandoen; de blindnissen op de benedenmuur zijn bekroond met gestrekte klaverbogen (ook nog, op z'n Engels, schouderboog geheten), een motief dat aan een laat-romaans decor doet denken. We vinden de gestrekte klaverboog nog in de Lieve Vrouw te Brugge, in Sint-Walburga te Veurne en in de Sint-Maarten te Ieper. Het motief komt ons zeker niet uit Doornik; het doet meer denken aan Normandië. De zijkapellen zijn aksiaal gericht op de viering, zoals in de Sint-Maarten te Ieper. In die gehele oostpartij is het doorniks steen kwistig gebruikt voor de architectonische elementen, die zwaar en krachtig geformuleerd zijn, het gewone muurwerk is van baksteen. We hebben hier een kruising van twee opvattingen ontdekt: de stijl schijnt wel de Scheldegotiek; de overwelling en de konstruktieve aanpassing van de onderbouw, verwijze reeds naar de latere periode, deze van de klassieke gotiek.

In de benedenkerk is een kentering waar te nemen: de gewelven zijn weggebleven en de hele onderbouw heeft zich hierbij aangepast. In de techniek zijn we eerder achteruitgegaan, het decor is echter verfijnd geworden en delikaat. De zware elementen van doorniks steen — ze zijn zwaar door de sombere kleur en ze worden moeilijk tot fijne vormen gekapt — zijn spaarzaam gebruikt: zijn de zuilen met de typische haakkapitelen nog in doorniks steen, de scheibogen zijn reeds van baksteen. De onderbouw is niet langer veerkrachtig en funktioneel opgevat: de blindnissen in de benedenmuren zijn ondiep — het is een licht decor geworden van geprofileerde baksteen met stipjes van witsteen; het triforium is een schijntriforium geworden en een herhaling van de blindnissen op de benedenwand. In die dubbele serie ondiepe blindnissen is er zelfs geen indeling in travees meer. Bij de bovenlichten steekt het glas aan de buitenwand en loopt de doorgang aan de binnenzijde voor de ramen. Tegelijk achteruitgang in de bouwtechniek en verfijning in de vormen. We mogen het bijna zo uitdrukken: de benadering met de klassieke gotiek is hier zeer vroeg gebeurd; in de latere benedenkerk is dat kontakt reeds verbroken en gaan we resoluut naar een meer lokaal gekleurde architectuur terug.

Er is nog de westtoren. In heel Vlaanderen is er maar een zo 'n toren. Onlangs heeft men hem een tweelingsbroer menen te geven te Oostduinkerke. Met alle respect voor Oostduinkerke, voor de afmetingen blijft dat toch maar een mindere broer. En voor de fysionomie zelfs geen verre familie. De onderste geledingen zijn met ondiepe blindnissen versierd, de klokkenverdieping met een enkel kloek geprofileerd galmgat, dat nog een flink stuk wand op de kanten heeft gespaard. Dat alles vormt een gesloten massa, waarvan het statische nog wordt verhoogd door de rustige opgang van de steunberen: die over de hele benedengeleding onverminderd doorlopen, en pas hoger, met kleine versnijdingen, tot aan de aanzet van de hoektorentjes opklimmen. Hoektorentjes echter zijn er niet. Ook geen middenspits. Of er ooit een spits geweest is, weten we niet. Wel dat er in de jaren 1600 nog een ontwerp gemaakt werd voor een bekroning met hoektorentjes en middenspits. We gaan er niet om treuren dat de geplande voltooiing niet tot stand kwam: de toren is hiermede veel imposanter gebleven. Zoals de meeste onvoltooide torens overigens. Ik denk aan Mechelen, aan Sinter-Goele te Brussel, aan Sint-Baafs te Gent. Het is absoluut geen 'esprit de clocher', maar de Halletoren te Brugge vind ik mooier dan de stadhuistoren te Brussel. Onafgewerkte torens schijnen altijd hoger te reiken dan afgewerkte: als men over een ietsje verbeelding beschikt, fantazeert men voor die onvolgroeide reuzen een afwerking die naar 't fantastische gaat. Zijn we niet allen kinderen van de torenbouwers van Babel? Waar men onvoltooide torens een hoedje wilde opzetten, werd dat vaak een parodie. Sint-Jakobs en vooral Sint-Maartens te Ieper stonden veel mooier als onafgewerkte torenromp. Het is haast niet te begrijpen dat men, na de vernieling door de corlog, de fout hergaan heeft.

Oostkerke, Lissewege... om de trilogie compleet te krijgen moeten we naar Damme. Damme, voorhaven van Brugge, heeft de geschiedenis van de Hansastad meegemaakt: mirakuleuze opkomst, late lente en vroege herfst. Herfst die, tot ons groot verblijden, lang is blijven meegaan. En nog meegaat. Meer dan Brugge verdient Damme de naam van Schone Slaapster. Heden-tendage zijn ze legio die de schone slaapster hebben ontdekt. Laat ons hopen dat ze deze unieke schoonheid eerbiedigen.

De dag van Damme was een korte dag. In die korte spanne tijds heeft Damme een bedrijvigheid ontwikkeld en een rijkdom bijeenvergaard die in zijn monumenten ligt gekristalliseerd. Er is een stadhuis en een hospitaal; er is een tweede parochiekerk geweest en een hele slingerkrans van kloosters en kapellen. Er is een kruisbeevaart en een mirakuleus kruis, waarvan het mirakelboek gevormd wordt door een reeks amusante tafereelkens, denkkelijk de oudste mirakelschilderijen van 't land. Men heeft er wijn gestapeld... en gedronken; prinselijke huwelijken gesloten in prinselijke burgers-

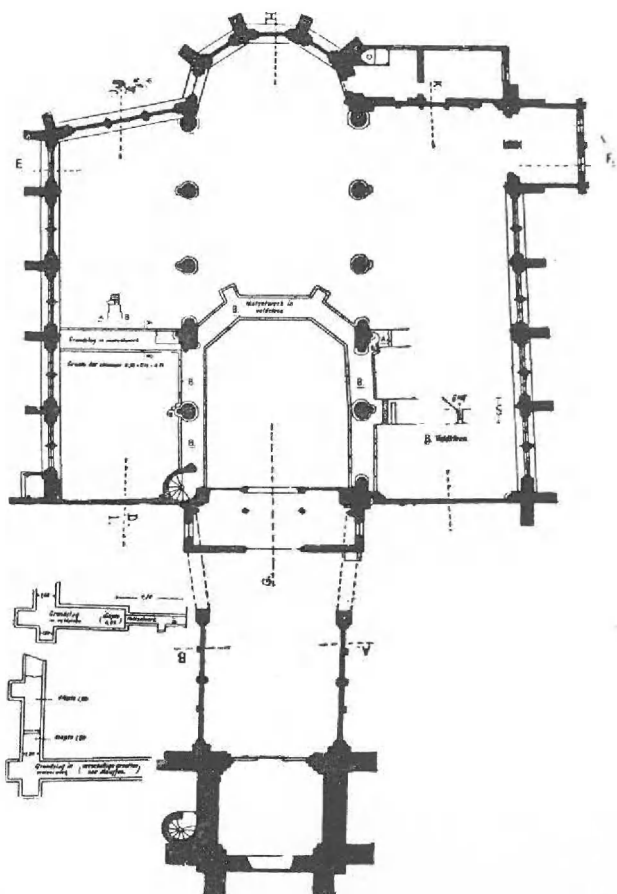
huizen. Maerlant heeft er gerijmd, ligt er begraven en staat er gestandbeeld. En er is Tijn en Nele... Maar we gaan kerken zoeken.

De Lieve-Vrouwkerk te Damme zit op 't gescheed van begijnhofpoëzie en breedgolvende glooiingen van oude bolwerken. De kerk zelf is gestolde poëzie... de poëzie van de ruïnen: in de jaren 1700 werden van de benedenkerk de daken afgetrokken; de zijbeuken waren al sedert lang gesloopt. Bij de huidige inkom van de kerk staat men onder de resten van het verminkte gotisch doksaal. Wat in de gulden tijd het koor was is tot volkskerk geworden.

Hier, zoals te Lissewege, staan we bij twee bouw-kampanjes uit de vroege gotiek, maar we moeten ze zoeken in omgekeerde orde. Te Lissewege was de oostpartij de oudste, hier is het de westpartij: toren en geruïneerde benedenkerk. Een werk van omstreeks 1230, in die doornikse- of Scheldestijl, die we ook te Lissewege aantreffen. Maar er is een groot verschil tussen Lissewege en Damme. Te Lissewege hebben we, in de gewelfkonstruktie, een gedurfde poging ontdekt, die buiten het programma van de Scheldestijl viel. Bij deze gewelfkonstruktie was de onderbouw aangepast. Het was een zeer primitieve, zware onderbouw, maar hij wees op een vernieuwing in de architectuur. Te Damme heeft men aan geen overkluizing gedacht — het streven naar een vervolmaken kwam op dit punt niet in aanmerking — maar de hele onderbouw is lichter geworden en eleganter. In de dikte van de langsmuren is een loopgang uitgespaard die voor de vensters loopt. Die vensters zijn het schema van het drielingvenster, het doornikse 'triplet', en deze indeling wordt in de buitenwand herhaald met sierlijke zuiltjes als tussensteun. De benedenkerk is heel kort — twee travees — wat door de ingewikkelde bouwgeschiedenis (zie Huib Hoste in de VTB uitgave *Damme*, 1956) te verklaren is. Die korte voorkerk stoot, op de westkant, tegen de vierkante geveltoren.

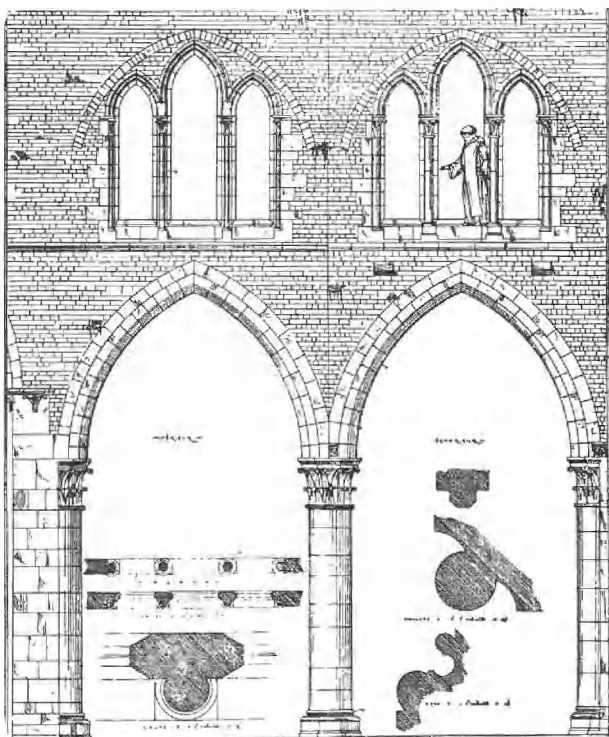
Nog eens die toren is onvoltooid — de spits werd in de jaren 1700 afgebroken — en hij is schoon. We kunnen hem gerust het bekende versje toezingen: „Niet anders wou 'k u geren". En, van torens gesproken, Lissewege is schoon, Damme is schoon, maar die schoonheid is ongelijk. Te Damme is hij minder breed uitgegroeid, minder solied geplant, maar hij is eleganter en nerveuzer. De steunberen zijn door snel openvolgende versnijdingen al zeer spoedig opgelost, maar lopen dan als lichte lisenen tot boven de vierkante teerling door. Naar gelang het muurwerk hoger stijgt wordt het lichter: boven de onderste onversierde geledingen krijgen we er twee met blindnissen, en aan de klokkenverdieping is de wand op de hele breedte opengewerkt met twee dubbele galmgaten, die krachtig geprofileerd zijn.

De jongere oostpartij te Damme is voor de lokale archeologie van uitzonderlijke betekenis. Er zijn vijf tra-

Damme. Plattegrond van de kerk: benedenkerk $\pm$ 1230; hallekoor in twee periodes gebouwd en $\pm$ 1300 voltrokken.

Damme. Opstand in de geruïneerde benedenkerk ($\pm$ 1230).

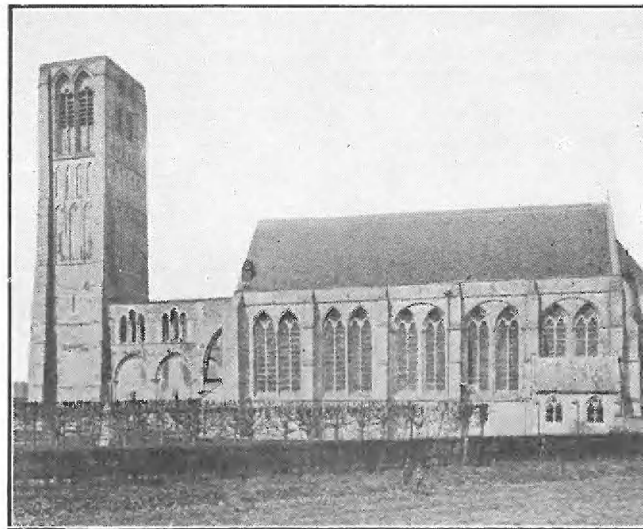

vees, waarvan de twee westelijke de oudste zijn en de drie andere ietwat jonger. Naar gelang we in de tijd vooruitgaan zien we het doorniks steen meer en meer vervangen door het baksteen en spaarzaam gebruikt witsteen: de kleurengamma wordt blijer en het materiaal leent zich beter tot delicate bewerking. Misschien werd voor de twee oudste travees nog een overwelving gepland maar niet uitgevoerd; voor de jongere uitbreiding, beslist buiten aanmerking gelaten. Alles is met houten tonnen afgedekt. Met deze lichte last worden de muren breder opengewerkt: ieder travee krijgt een paar gekoppelde dubbelramen die, in hoogte en breedte bijna de hele wand tussen de schoorpijlers oplossen. In de oostgevels van de zijkoren steken, onder een ontlastingsboog, drie bijeengeschikte tweelichten, waarvan de middenste hoger reikt dan de zijlingse: een replek op reuzenschaal op het vroegere doornikse triplet. De veelzijdige apsis van het hoogkoor is een feestelijke lantaarnbouw. Wat echter het meest de aandacht verdient is de opstand. Het traditionele basiliekale schema met hoger opgetrokken middenschip en bovenlichtverdieping is vervangen door het schema van de hallekerk, waar de drie beuken nagenoeg dezelfde afmetingen krijgen — zelfde hoogte en zelfde breedte — en schuilen onder een afzonderlijk zadeldak. Men spreekt soms van 'vlaamse' hallekerk, om ze te onderscheiden van de duitse, waar de drie beuken wel even hoog zijn, maar waar het middenschip doorgaans veel breder is dan de zijpanden, en waar de drie beuken schuilen onder eenzelfde reusachtig lessenaardak (Sint-Stefanusdom te Wenen, Sint-Vitusdom te Praag). De benaming 'vlaamse' hallekerk is toch niet helemaal korrekt: men vindt van die 'vlaamse' hallekerken van aan de Seineboorden tot in Skandinavië. En nog aan de overzijde van het Kanaal, in Engeland.

Er is dus een nieuw kerkschema ontdekt. Wieg en bakermat ervan schijnt wel die koorpartij te Damme, omstreeks 1300. Men wijst op oudere voorbeelden. Maere heeft het ontdekt in St.-Brice te Doornik, waar reeds vóór 1250, de zijkoren (de twee westelijke travees van het huidige koor) op deze wijze werden uitgebreid, om de nodige ruimte te vinden voor de dekenale sinoden. Ietwat jonger dan St.-Brice, maar ouder dan Damme, is de oostpartij van Sint-Walburga te Oudenaarde, waar de nevenkoren toch minder hoog en minder breed zijn uitgevallen dan het hoofdkoor. Er is zeker een oppervlakkige, materiële gelijkenis; wat nog geen bewijs is voor onderlinge afhankelijkheid. In onze dagen, nu de afstanden a. h. w. niet meer bestaan en we beschikken over uitgebreide, nauwkeurige en betrouwbare documentatie, voelen we ons soms geneigd afhankelijkheid te gaan ontdekken, waar ze waarschijnlijk nooit bestond. We vergeten te gemakkelijk dat het menselijk vernuft, voor een gelijke moeilijkheid gesteld, haast normaal een gelijke oplossing kan vinden. Een onderlinge afhankelijkheid tussen Doornik en Oudenaarde

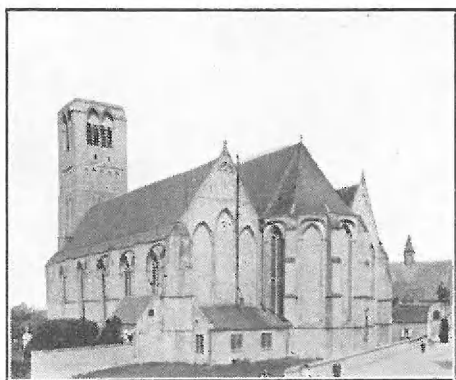

Lissewege. Toren van zuid-west gezien.

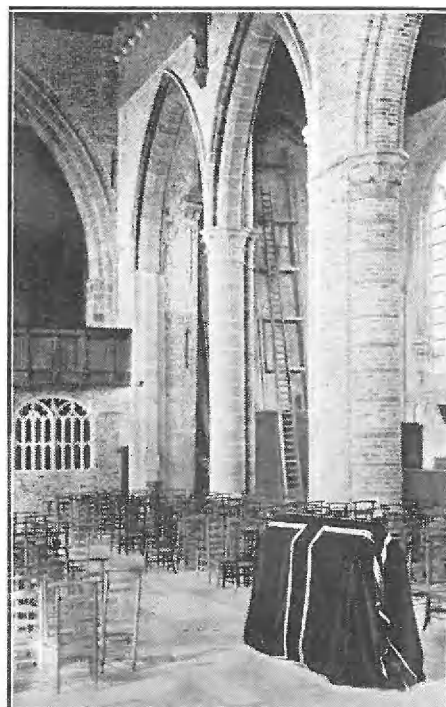

Damme. Kerk, gezien uit het zuiden.

*Damme.
Kerk van 't zuid-oosten gezien,
met de breed opengewerkte,
later gedeeltelijk vermuurde vensters.*

*Damme :
Interieur : de twee oudste
(westelijke) travees van het hallekoor;
achterkant van het laat-gotisch doksaal.*

wordt wel waarschijnlijk : het zijn buurtgevallen, en ze verwijzen naar ongeveer eenzelfde periode. Maar Damme is heel iets anders : 't is een andere geest die ons uit alles toespreekt. Te Doornik was dat een verbouwing : de nieuwe lap op het oude kleed. De gedrukte gewelfbouw met de zware steunen brengt ons, van binnen, een sombere, versnipperde ruimte. Te Oude-naarde staan we wel bij een als hallekerk geplande kerkgedeelte, maar — wellicht onder de invloed van het doornikse voorbeeld — hebben de laag-gehouden zware scheibogen de langsmuren zo weinig weggewerkt, dat geen ineenvloeiende binnenruimte werd bekomen. De hele konstruktie, al is ze met houten tonnen overkluisd, schijnt berekend op gemetselde gewelven. Te Damme is alles anders geworden : berekend op lichte houten tonnengewelven. De hele onderbouw is hierbij aangepast : de zuilen zijn lichter geworden, hoger en slanker; de scheibogen reiken zo hoog mogelijk; de langsmuren zijn tot een minimum gereduceerd. Op gelijke wijze is in de zijbeuken de buitenwand haast volledig opengewerkt door brede hoge ramen. Die glazen wand en de hoog opgetrokken scheibogen laten een overvloedige belichting tot in de middenbeuk vallen, zodat het gemis aan eigen lichtverdieping er niet wordt opgemerkt. Zo zijn we aan die brede, klare, blijde binnenruimte gekomen die kenschetsend zal blijven voor onze hallekerk. De koorpartij te Nieuwpoort en de benedenkerk in de Lieve-Vrouw te Poperinge vertonen een gelijk schema, met gekoppelde dubbelramen per travee; maar zijn bepaald jonger dan Damme.

In de poldervlakte werden in die periode ook kleinere kerken gebouwd : er is zelfs een eenbeukig kerkje, zonder transept en met een vierkante westtoren te Hoeke. Maar Hoeke zal wel een unicum geweest zijn; zelfs heel kleine kerkjes zoals te Nieuwmunster en Meetkerke zijn kruiskerken, en hebben drie beuken.

We hebben drie grote kerken bezocht uit de gotische periode; ik stel voor uit diezelfde periode nog drie meer bescheiden, toch nog ruime kerken van de vlakte binnen te lopen : Stalhille, Wenduine en Westkapelle.

Stalhille is een parochie waarvan we de kerstenbrief kunnen voorleggen, kerstenbrief gedateerd 1249, en getekend Wouter de Marvis, de bisschop die het katedraalkoor te Doornik bouwde. De kerk te Stalhille is blijkbaar in een trek gebouwd, kort na de oprichting van de parochie. Een kruiskerk, met rechtlijnig afgesloten koor en middentoren. Tijdens de Geuzenberoerten werd de benedenkerk geruïneerd : ze werd in 1886 vervangen door een enkele beuk, twee travees diep, van een zeer schrale neogotiek. In 1633 werd een noordkapel bij gevoegd; in 1931 een zuidkoor. We moeten ons lijstje eens hergaan.

Gebouwd in de tweede helft van de dertiende eeuw. Het katedraalkoor te Doornik is van 1245 en heeft een nieuwe stijl ingeluid : de klassieke gotiek. In Noord-

vlaanderen moeten we nog een tijdje wachten eer de nieuwe stijl doorslaat. Tot in 1270 en nog later wordt gebouwd volgens de oudere doornikse trant, de Scheldegotiek; maar eer die primitieve stijl wordt opgezegd, is reeds hier en daar iets van de nieuwe richting waar te nemen : de koorbouw van de Lieve-Vrouw te Brugge mag ± 1270 gesteld worden; deze van de Salvator iets later, twee gebouwen die heel duidelijk in het teken staan van de katedraalbouw te Doornik. Maar we hebben de nieuwe stijl soms zeer onvolledig begrepen en overgenomen; die gewelfbouw, die er de ziel van is en alles beheerst, wordt soms voorbijgezien, en men heeft het decor slaafs gekopieerd. Nemen we b. v. de Salvator te Brugge. Van binnen is de architecturale aankleding verfijnd en afgekeken van de nieuwe klassieke gotiek. Maar de techniek is er niet in dezelfde maat op vooruitgegaan : de stenen gewelven zijn vervangen door houten tonnen; al vindt men, aan de buitenkant, lichtbogen die de druk van de — niet bestaande en niet geplande stenen — gewelven te ondervangen. Een gemis aan logika, die we, in de geschiedenis van de architectuur nog wel meer ontmoeten. Zo was het even weinig logisch in dezelfde kerk de lichtbogen af te breken op het ogenblik dat men het koor met gemetselde gewelven overkluisde. Daarbij is dat brugse koor, dat van dit te Doornik is afgekeken, een transpositie van natuursteenbouw tot baksteenarchitectuur. Aan de buitenkant is dat massief gebleven, imposant genoeg, maar log en zwaar. Terwijl van binnen een heel andere geest tot ons spreekt. We krijgen hier een verfijnde architecturale aankleding; ze is wellicht in vele opzichten meer decor dan konstruktie, maar ze is toch afgekeken van de klassieke gotiek van het doorniks koor, en verschilt geweldig van de zware vormenspraak van de Scheldestijl. Stalhille is, in al zijn eenvoud, duidelijk van de nieuwe richting : baksteenarchitectuur, met een streven naar elegantie. Ook aan de buitenkant, door het groeperen van de ramen en de bewogenheid van blindnissen en wandversiering. Al werd hier weerom het konstruktieve element, het gemetseld gewelf, niet ingeschakeld.

Een kruiskerk met middentoren, dat is het gewone schema voor de middelmatige en kleine kerken. Hier is het koor rechtlijnig afgesloten; met de houten tonnen kon men nu wel gemakkelijk een veelzijdig koor overhuiven; maar het rechtlijnig afgesloten koor was een element, dat de traditie van de romaanse kerken (vgl. Oostkerke) had overgenomen. Veel grote kerken (Begijnenkerk te Brugge, Nieuwpoort, Sint-Niklaas te Veurne; Lo, Wenduine) zullen de traditie voortzetten. De vroegere benedenkerk zal van basiliekale opstand geweest zijn. En we krijgen een midden- of vieringstoren, zoals we reeds een romaanse vonden te Zuienkerke. Een achtkante toren staat maar goed als middentoren; als geveltoren is hij doorgaans minder gelukkig. In zijn *Rond Kortrijk* (blz. 1137) heet Slosse een achtkante

Stalhille.
Kerk gezien van 't noord-oosten,
vóór de herstelling (1931):
vlak afgesloten koor met sierlijke
venstergroep; noodkapel, 1633.

Stalhille.
Kerk gezien van zuid-westen;
na de herstelling (1931);
de benedenkerk (1886).
(Foto A.C.L.)

geveltoren zelfs een halve mislukking en we moeten hem gelijk geven waar het gaat over lichte konstrukties, die hoog opschieten en geen rustige afsluit vormen voor het gebouw. En toch is de achtkante geveltoren in onze lokale archeologie niet onbekend. Er is een geslaagd voorbeeld uit de romaanse periode te Torhout; maar die toren staat goed, omdat hij kort gestuikt is en op een zeer massale voet rust. Er zijn nog een paar jongere voorbeelden te Oekene en te Loppem. Maar de door Slosse gewraakte formule schijnt, juist in onze poldervlakte en langs onze kust, de voorkeur te krijgen. Er was een achtkante geveltoren uit de dertiende eeuw te Heist (gesloopt in 1884); een andere uit de veertiende eeuw is op een niet al te gelukkige manier in het kompleks van de nieuwe Margaretakerk te Knokke opgenomen; ietwat jonger, maar nog van vóór de Geuzentijd, zijn deze te Middelkerke en te Wilskerke; in 1726 wordt er nog een gebouw voor de Sint-Pieter te Oostende. Daarentegen blijven Hoeke, Ramskapelle en Uitkerke trouw aan de vierkante geveltoren. Te Blankenberge zit de vierkante toren te paard, niet op het middenschip, maar op de noordbeuk (zoals te Merris in Frans-Vlaanderen). Met het slopen van de benedenkerk is hij geveltoren geworden. Wat nog het geval is met vroegere achtkante middentorens te Meetkerke, Nieuwmunster en Zuierenkerke. En tot voor enkele jaren het geval was te Wenduine en te Westkapelle.

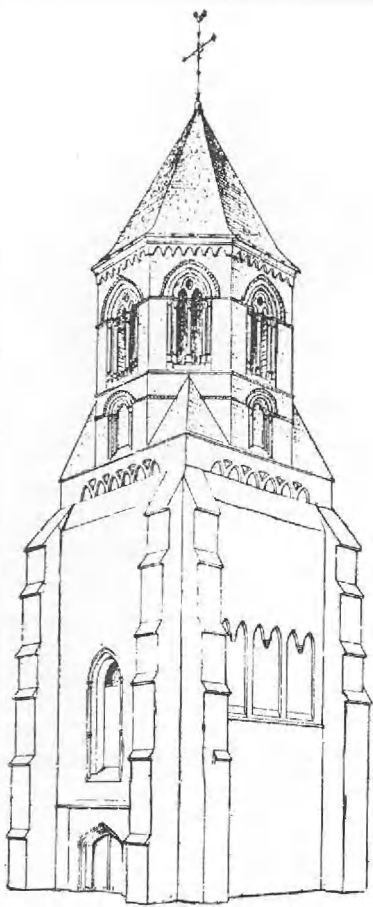
Van al de achtkante middentorens in Westvlaanderen is deze te Stalhille veruit de schoonste: de rijzigste en de sierlijkste. Moesten we ze alle op een rijtje naast elkaar kunnen stellen, dan zouden we moeten getuigen dat Stalhille, volgens de bijbelse uitdrukking, al zijn boers overtreft: 'ab humeris et sursum'. De schamele neogotieke voorkerk van 1886 heeft toch deze verdienste dat, dank zij deze voorbouw, de toren opnieuw goed in de zadel zit.

Hij maakt een bijzondere gunstige indruk, wanneer men hem, overhoeks, van uit het westen bekijkt. Op de oostkant zit hij meer gezonken in de bekapping van de daken. Aan deze zijde zijn twee nevenkapellen aangebouwd, op de breedte van de transeptarmen en volgens het schema van de hallekerk. De oorspronkelijke benedenkerk was met een basiliekale opstand, d. i. met twee smalle en lage zijpanden. Ware aan deze kant een gelijke ontwikkeling gebeurd als op de oostzijde, en waren de zijpanden vervangen geweest door brede, hoge beuken, dan hadden we hier een klassiek voorbeeld gevonden van een 'gegroeide' hallekerk. Want onze meeste landelijke kerken zijn niet als hallekerk gepland; ze zijn het geworden door latere verbouwing. Volledige hallekerken zullen we vinden te Wenduine en te Westkapelle.

Wenduine is weerom een parochie met een kerstenbrief, die tot $\pm$ 1180 opklimt; maar wanneer het kerspel wordt opgericht, gebeurt dit in een reeds bestaande kapel, waarvan niets tot ons gekomen is. In de jaren

1200 wordt een bescheiden kerkje gebouwd, waarvan de middenbeuk met het huidige koor overeenstemt. Er waren smalle zijpanden met lessenaarsdaken. De hoofdbeuk had een lichtverdieping, waarvan de sporen werden teruggevonden bij de herstelling in 1906. Later volgde de uitbreiding naar het westen toe, uitbreiding die in een traag tempo werd voortgezet, en begin 1500 nog niet afgebouwd was. Het oorspronkelijk kerkje was koor geworden; daar voor had men een transept gebouwd met een achtkante middentoren en een benedenkerk met smalle zijbeuken, van basiliekale opstand. Eerst werden nu, op de oostzijde, de smalle zijbeuken tot brede nevenkapellen verbouwd; een gelijke uitbreiding geschiedde later in de benedenkerk; hieraan was men nog omstreeks 1500 aan 't werk. De Geuzenberoerten hadden bijna alles geruïneerd: de protestanten hadden alleen het zuidkoor bewaard en tot preekkerk ingericht. In 1643 werd het middenkoor hersteld; in 1654 het noordkoor. In 1906-1909 werden transept en benedenkerk op de oude funderingen herbouwd. Wenduine is thans een klassiek voorbeeld van hallekerk: hoofd- en nevenkoren staan met hun rechtlijnige afsluitgevels op eenzelfde rooilijn; zoals nog de transeptgevels in 't verlengde liggen van de buitenmuren van de zijbeuken. Voor de plattegrond zijn we aan hoogst-mogelijke eenvoud gekomen: een gesloten rechthoek. Alleen de wijze van uitbreiding was hier ongewoon, omdat men van het dertiende eeuwse kerkje is uitgegaan en dat kerkje volledig, als koor, in de uitbreiding overnam. Doorgaans gebeurt het groeiproces op een andere wijze: de uitbreiding geschiedt zowel naar oost als west, met als uitgangspunt de viering en de middentoren. Zo groeit een klare overzichtelijke ruimte rond de gedrukte kern, waarin niet zelden nog resten van zwaar romaans metselwerk bewaard zitten. Die gedrukte kern vormt niet zelden een sombere zone en is een hindernis voor 't oog en de praktijk. Ook is van af de late middeleeuwen een streven merkbaar om die middentorens uit te breken en te vervangen door geveltorens.

Moesten we beter de bouwgeschiedenis kennen van de kerk te Westkapelle, dan zouden we wellicht zo 'n normaal verloop kunnen volgen van de ontwikkeling van een kruiskerk met (achtkante) middentoren tot hallekerk; maar deze geschiedenis is nog een gesloten boek. In zijn schets over Westkapelle, begint pastoor Opderinck deze geschiedenis met... 1636! Het materiaal, het baksteen van groot formaat, getuigt dat we bij een dertiende eeuwse kerk staan. De transeptgevels met de twee naast elkaar geplaatste ramen (een antikizerende formule die we ook op de oostgevels van de zijkapellen terugvinden), en de vieringskern met de zware moerspijlers, zijn de best bewaarde delen. Men zou haast beginnen denken dat de hele oostpartij, rond 1300, als hallekerk tot stand gekomen is. De apsis of 'huve' van het middenkoor is een latere verbouwing. Over de benedenkerk weten we weinig of niets: ze verdween

Heist.
Achterkant geveltoren,
gesloopt in 1884.

Damme.
Interieur van de hallekerk;
van zuid-west naar noord-oost.
(Foto A.C.L.)

Westkapelle.
Kerk van zuid-oosten gezien,
na de herstelling (1907-1908).

met de Geuzentijd. In 1907-1908 werd ze op de oude grondvesten herbouwd: ze was dus wel een hallekerk bij de sloping, maar we weten niet of die hallekerk oorspronkelijk was, ofwel een jongere uitbreiding. Hierover had men wel, in 1907, ten tijde van de herstelling, meer zekerheid kunnen krijgen, maar peilingen en opzoekingen van die aard waren toen bij ons nog niet in de mode. Ter gelegenheid van deze werken in 1907 werden de oude gedeelten op te doortastende wijze hersteld. De nieuwbouw is daarbij tamelijk slordig uitgevoerd.

Het vervelende van die droge, ziellose restauratie buiten beschouwing gelaten, kan Westkapelle, zoals overigens ook Wenduine, ons een goed idee geven van wat de 'Vlaamse' — laat me dat 'Vlaams' hier met opzet inschuiven — van wat de 'Vlaamse' hallekerk van binnen geworden is. En de eeuwen door zou blijven. Een overzichtelijke ruimte, breed en klaar, intiem, huiselijk; ik zou haast zeggen: burgerlijk gemoedelijk. Het vertikalisme heeft uitgediend. Het monumentale komt alleen nog van de afmetingen, niet van de ruimteschikking. Van verfijndheid is te Westkapelle niet veel te bespeuren: kapitelen en basementen zijn tamelijk ruw metselwerk, met een paar rolstaven als versiering. Terwijl men, dieper in Vlaanderen, de weldoende invloed van de brabantse school ondergaat en voor de architectonische elementen sierlijk bekapt natuursteen gebruikt, blijven ze in de poldervlakte bij het traditionele sobere en nuchtere, dat doet denken aan onze abdijschuren. De bedrijvigheid is overigens stilgevallen: het laatste groot gebouw is de kerk te Blankenberge (1335-1358).

Veel meer schitterend is de opgang geweest van de vlaamse hallekerk in de Westhoek, in de IJzerkom, waar steeds een meer verfijnde architectuur heeft gebloeid. Hallekerken of pseudo-hallekerken (d. i. met een bescheiden eigen lichtverdieping in de ietwat hoger opgetrokken middenbeuk) zoals te Diksmuide, te Veurne (Sint-Niklaas), te Nieuwpoort, te Ieper (Sint-Jakobs en Sint-Pieter), te Poperinge (Sint Bertens en O. L. Vrouw) — om niet te spreken van de hallekerken in Frans-Vlaanderen — heeft de poldervlakte nooit gekend. Nog na de Geuzenberoerten werden in het Westland hallekerken en -kerkjes herbouwd of gebouwd met een verfijndheid en sierlijkheid die in de polder nooit gebloeid heeft. Maar dat wilde ik als besluit voordragen: de polder heeft, met het hallekoor te Damme, de formule ontdekt en ze daar toegepast op een wijze die nooit meer werd voorbijgestreefd. Er is zo geen tweede van licht-doorzeefde ruimte meer gebouwd, waar alles ineenvloeit, zonnig, blij, triomfant en monumentaal. Alles wat het eigene en het karakteristieke van de vlaamse hallekerk zou worden, ligt hier, bij de eerste poging, op een ideale en later nooit meer bereikte wijze bijeen. Ik kan het mij anders niet verklaren dan dat te Damme de nawerking van de klassieke monumentale gotiek nog werd aangevoeld, wanneer de lokale eigen kunst reeds was geboren. Twee tegenstrijdige stromingen liggen hier harmonieus door elkaar gevloeid. Een van die zeldzame ogenblikken en mysterieuze kontakten waaruit schoonheid geboren wordt.

MICHIËL ENGLISH